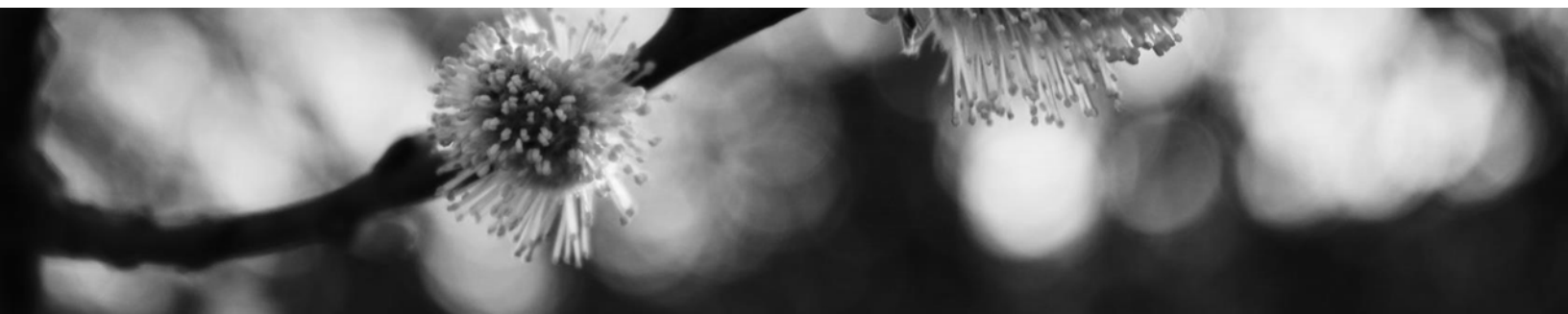

COMPRENDER AO OUTRO DENDE A PAISAXE E O TERRITORIO
UN ACHEGAMENTO DENDE O PENSAMENTO DE LEONARDO DA
JANDRA

*UNDERSTANDING THE OTHER FROM THE LANDSCAPE AND
TERRITORY.*

AN APPROACH FROM THE THOUGHT OF LEONARDO DA JANDRA

MILTON ARAGON

INSTITUTO DE CIENCIAS SOCIALES Y HUMANIDADES
BENEMÉRITA UNIVERSIDAD AUTÓNOMA DE PUEBLA
miltonaragon@gmail.com

Resumo

A intención deste traballo é a de facer unha análise do pensamento de Leonardo Da Jandra. Esta investigación estuda o concepto de paisaxe deste autor e a idea de identidade subxacente. Da Jandra expón a confrontación entre o Outro e o Mesmo como código estruturante.

Palabras chaves: Da Jandra, Paisaxe, México, Galicia.

Abstract

The aim of this paper is making an analysis of Leonardo Da Jandra's thought. This investigation studies landscape concept of this author and the idea of the underlying identity. Da Jandra shows a confrontation between the Other and the Same as structuring code.

Keywords: Da Jandra, Landscape, México, Galicia

Cómaros. Revista Interdisciplinar de Pensamento Galego is licensed under a [Creative Commons Reconocimiento-CompartirIgual 4.0 Internacional License](https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/).

Introdución

Lévinas, facendo referencia á responsabilidade para có outro, menciona:

O lazo có outro non se anula máis que coma responsabilidade, e o que de menos é que esta sexa aceptada ou rexeitada, que se saiba ou non como asumila, que se poida ou non facer algo concreto polo outro. Dikir: velaquí estou. Facer algo por outro. Dar. Ser espírito humano é iso (Lévinas, 2015: 81).

De tal xeito que o Outro xera unha responsabilidade que non é obrigada, pero que é preciso coñecela. Na nosa experiencia cotiá constantemente se está perante un próximo, un co-terráneo, un forasteiro, un estranxeiro, pero ao igual que eles son significados deste xeito, nos somos tamén algunha delas para uns Outros que son eles Mesmos. Somos Outros e Mesmos segundo o contexto e a situación na que nos atopemos. O Outro é unha representación espazo-temporal, que se constrúe nun proceso histórico. Non podemos negar a nosa orixe nin tampouco o noso presente. Nalgún intre haberá un Outro e polo mesmo unha responsabilidade cara elo. O punto non é porse na pel do Outro, se non coñecelo, e o xeito é por medio de mediar entre o unívoco dos Mesmos e o equívoco dos Outros. Un xeito é por medio da Hermenéutica Analóxica. Outra posibilidade é por medio da teoría da complementariedade.

Da Jandra (2014: 42), ao respecto da complementariedade, dinos:

A teoría dos complementos que aquí esbozamos non procura a imposición dun novo dogma ou dunha panacea metodolóxica, se non a posibilidade dunha concordancia con respecto e xusta. Non se trata de que un dos extremos da confrontación trunfe sobre o outro, o que aquí se procura e se ensaia é o intento de alcanzar un acordo harmonizador das diferenzas que evite a confrontación violenta que propicia sempre desenlaces autoritarios.

A proposta de Da Jandra lévamos a procurar o diálogo entre os opostos, sen que elo implique un conflito. Procurar o acordo entre os Mesmos que

rexeitan e o Outro segregado que ten unha forte carga pola responsabilidade que representa.

Dado que Da Jandra, no seu regreso a México, volveuse un Outro para os habitantes da costa de Oaxaca, a súa representación do Outro é bastante significativa, pois durante anos dedicouse a coñecelo dende a súa situación como inter-suxeito na procura da súa complementariedade da súa mexicanidade e galeguidade. De tal xeito, que o obxectivo do presente texto, sexa interpretar dende a socio-hermenéutica multidimensional o xeito no que Da Jandra coñece ao Outro representado polo huatulqueño, dende a súa experiencia na busca da súa utopía mínima.

A complementariedade galego-mexicana

Leonardo Da Jandra, nunha entrevista feita por Daniel Salgado (2007) para o xornal *El País*, mencionou, que a súa cruzada persoal consiste en: “[...] recuperar a galeguidade de México, o país hispanoamericano que máis a ten perdido”. Parte diso, para el, é por mor de que os galegos que migraron cara México proviñan do medio rural, que non transmitiron a cultura galega máis aló da do labrego. Da Jandra, fillo de galegos, como se pode consultar na famosa Wikipedia, nace no Estado de Chiapas ao sureste de México, pero á idade dun año é levado a Galicia, onde viva a súa nenez e xuventude en Arousa. Lugar do que se marcha para estudar a licenciatura en telecomunicacións en Madrid, a cal non conclúe, pero lle permite achegarse á filosofía. Logo diso, a finais da década dos sesenta, fuxindo do servizo militar, volta a México para estudar filosofía na UNAM. Logo do seu paso polas aulas, decide vivir, o que el chama, a “súa utopía mínima” coa súa parella na serva de Huatulco, sita na Rexión da Costa en Oaxaca. Viviu alí preto dos 30 anos ate que foi expulsado tras decretarse, no lugar onde tiña o seu fogar, como Área Natural Protexida polo Goberno Mexicano en 1998. Decreto do que foi un dos principais impulsores, dada a ameaza que representaba para a zona, a mediados da década dos

oitenta do século XX, as obras para o desenvolvemento do *Centro Integralmente Planeado* do FONATUR en Huatulco.

Para Da Jandra “a galeguidade en México ranquea”, porque aos fillos dos migrantes galegos non lles importa Galicia. De aí que o seu interese pola galeguidade o levou cara o plano de cavilar a hispanidade e as formas do Outro. A ollada sobre o Outro dun home fronteirizo que procura a complementariedade da súa orixe galego-mexicana. Que se pode exemplificar na súa obra filosófica como a *Gramática del Tiempo*, o na súa obra de ficción como en *Entrecruzamientos I, II e III*. Textos no que se pode ollar unha reflexión sobre o Outro e os Mesmos, dende a súa experiencia cós oaxaqueños da costa. A primeira dende a tanatofilia da identidade oaxaqueña, a segunda dende un xove e a súa viaxe existencial polas baías de Huatulco.

Ate aquí é preciso facer un intervalo para preguntarse sobre as semellanzas territoriais entre a costa galega e a de Oaxaca. Para iso empregaremos unha reflexión dende a socio-hermenéutica multidimensional. Sabemos que, principiando, é unha empresa complicada, porén por medio do uso da analoxía, que implica este tipo de hermenéutica, se chega a posibilitar. Polo tanto falaremos sobre a identidade galega e dende aí, reflexionar sobre a oaxaqueña. O anterior, coas limitación que implica un tema tan complexo, é só para contextualizar dun xeito xeral e por riba de todo pasadío. Xa que o obxectivo do texto é outro.

Nun artigo para o Faro de Vigo, Jesús de Juana (2013) reflexiona sobre a identidade galega. Para elo céntrase na imaxe do labrego, polo seu sentido arraigado de pertenza ao territorio. A relación entre suxeito e territorio resulta importante para comprender a identidade, neste caso a galego. Lembremos a Manuel Marías, Neira Vilas ou a Otero Pedrayo. Por mor diso, para De Juana (2013), os elementos básicos para definir a identidade galega son: o finis terrae, a escasa urbanización, os límites territoriais, o illamento, a igrexa e a lingua. Estes elementos danse no

cruzamento das coordenadas con van fixando no territorio e a intersubxectividade do seus habitantes. Onde, para De Juana (2013) o espazo “[...] explicaría as condición de relación do territorio, seus límites, súas condicións naturais e de produción..., e por outro do tempo, do desenvolvemento histórico, da evolución mental, intelectual, técnica, relixiosa, política...”. Entón o territorio vaise construíndo nunha deriva socio-histórica, que mantén o seu trazo nos lugares, que a pesaren da súa apertura, sempre haberá elementos que refiren ao espazo fundante e a identidade. No caso de Galicia, o central foi a súa endogamia, produto da súa localización xeográfica, configurándose coma un endoterritorio durante séculos. Otero Pedrayo (1983: 150) ten amosado esta idea dicindo:

Tense dito, quizais con certa figura de razón, que en Galicia abúsase do nome de Terra. Esquécense os que tal cousa afirman, dunha categoría esencial pechada na verba única, fonda, agarimosa, animadora. A suprema categoría do espírito latexante no curto nome. A causa remanece no feito central da íntima –en fin de contas a soia verdadeira– historia de Galicia; a máis completa fusión posible da raza co chan. Hastra o punto de que o noso coberto dun *humus* humán non deixa aflorar un só anaco de roca estrano á raza. Estámo-los galegos na Galicia tan fortemente dibuxados no planeta da humanidade como unha illa no mapa físico, nunha illa emerxida e criada desde os primeiros tempos xeolóxicos.

Do anterior pódese ollar que a identidade galega consolidouse pola característica insular do seu territorio. O vencello entre identidade e territorio configurouse e forneceuse, na medida en que a súa subxectividade pechábase a súas propias comunicacións. Existían poucos elementos externos que permitirían a apertura e a mudanza, nas comunicación coas que se chegaba a simbolizar o territorio. O que tornou nunha ameaza á apertura, pero polos códigos da lingua, séguese simbolizando o territorio galego e representando nas súas paisaxes rurais.

Inda que o carácter dos galegos é máis semellante aos habitantes do noroeste mexicano, existen algúns elementos de similitude coa costa de Oaxaca. El principal é o do illamento, ao igual que Galicia, a rexión da

costa de Oaxaca está a carón do mar e está pechada por unha serra. As súas estradas son sinuosas e de difícil tránsito pola orografía do lugar. Un percorrido de 200 quilómetros, distancia aproximada da cidade de Oaxaca a Pochutla, pode levar ao redor de 7 horas nun camiño de dous carrís, de ida e volta, cheo de curvas. Tamén se pode acceder a esa rexión polo Estado de Guerrero, ruta que facilita a chegada dende a capital do país. Có *boom* do desenvolvemento turístico construíronse dous aeroportos que permiten chegar a través de voos nacionais da Cidade de México, o que xerou unha dinámica territorial nova na zona. As transformacións territoriais e de identidade desta rexión condicionada polo desenvolvemento turístico, pódese coñecer, ao través das novelas de Da Jandra, que compoñen a súa *Trilogía de la Costa*, que son: Huatulqueños, Samahua e La almadraba. Outro elemento de semellanza é a linguaxe, que no caso da costa de Oaxaca, polo súa dominante poboación indíxena e o seu sistema político de usos e costumes, predomina o zapoteco. Lingua de uso común nas comunidades para marcar a diferenza entre os Mesmos e os Outros.

Logo desta explicación dos territorios experimentados por Leonardo Da Jandra, poderemos dicir, que a forma na que aborda ao Outro Da Jandra é dende a súa situación de suxeito fronteirizo, como un Outro para os Mesmos. Sendo o huatulqueño o suxeito que o intriga e onde procura simbolizar ao Outro no seu microcosmos representado pola selva do sueste mexicano.

O huatulqueño, un outro por coñecer

Agamben (2016: 53), nun ensaio onde reflexiona sobre o suxeito e o fluxo do ser coma se fose un vórtice, menciona que existen dous tipos de seres: as criaturas que con todas as súas forzas procuran arredarse no exterior a si mesmos, e os outros que dun xeito obstinado se pechan sobre eles propio, penetrando sempre no alén do seu interior (Agamben, 2016: 53). De aí que mentres uns se alonxan do común, outros se introspectan na procura da orixe. Porén, Agamben (2016: 53-54) engade:

Debemos concibir ao suxeito non coma unha substancia, se non coma un vórtice no fluxo do ser. Non ten outra substancia que a do único ser, pero ao respecto del propio posúe unha figura, un xeito e un movemento que lle pertencen e lle son propios. E é neste senso como debemos concibir a relación entre a substancia e os seus modos. Estes modos son o centro do vórtice que afonda no ser, no cal [...] se subxectiva, toma conciencia de si, sofre e goza (Agamben, 2016: 54).

Un ser que se subxectiviza nunha espiral de correntes que tenden cara o centro, que inda que queira ser-pinga, termina nun vórtice. Agora ben, ese vórtice é creado á súa vez por outros seres-pinga que conforman aos seres-auga. A subxectividade é en función do Outro e os Mesmos, xa que, como menciona Santasilía (2015): “A condición intersubxectiva, non é se non a fundación da mesma subxectividade”. Unha condición constitutiva do home coma un inter-suxeito, na cal “[...] o verdadeiro instaurador do senso e o verdadeiro forxador da cultura” (Santasilía, 2015). E é neste vórtice da interculturalidade onde se localiza o pensamento de Leonardo Da Jandra, a súa hispanidade e a procura da complementariedade, posto que se chega a definir coma un: “[...] ser festivo e ritual, e iso, a festa e o rito, é xustamente o que define o ser máis duradeiro e profundo da Hispanidade e, por ende, da Mexicanidade” (Da Jandra, 2012: 34). Na complementariedade do festivo e o ritual fórmase o seu vórtice.

Amais disto, a figura de Da Jandra sempre vai ser a do estranxeiro, xa que, seguindo a Simmel (2012: 24):

O estranxeiro resúltanos próximo na medida en que sentimos que compartimos con el unha mesma natureza nacional, social, profesional ou xenericamente humana. Pero tamén resúltanos moi ao lonxe isto na medida en que ese mesmos aspecto non depende só a el e a nos se non que son propios de moitas máis persoas.

Esa relación de semellante/diferente é a que constitúe a súa intersubxectividade. É unha mexicano-galego que chegou a vivir á serva onde os Mesmos teñen unha forte fronteira cara o-que-ven-da-outra-banda.

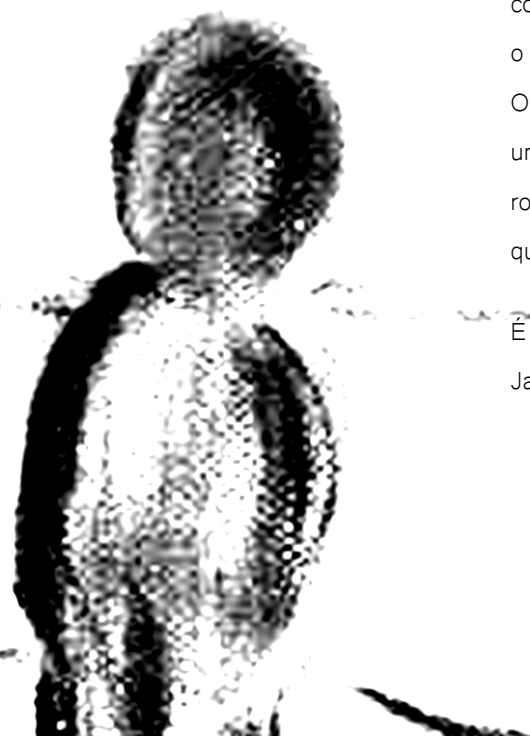
El aquí fronte ao alí, xa que, el que partiu ou chega a outro lugar que-non-é-o-seu, sáese do común. De aí que para Nancy (2014: 48), ese suxeito (o inter-suxeito): “[...] se nos presenta coma emblema rachado en dous: por unha banda a posibilidade da comunidade, polo outro a redución do destino común”. Nesta dualidade é onde se sitúa a experiencialidade do Outro. Perante o cal, Lévinas (2015: 58) nos di: “[...] o outro é esencialmente o imprevisible”. Imprevisibilidade entendida coma “a forma da alteridade en relación có coñecemento” (Lévinas, 2015: 58). De aí o interese por comprender o Outro e a responsabilidade cara a súa figura. Neste punto é onde está a obra de Da Jandra, durante o período que estivo na costa de Oaxaca.

No que respecta á comprensión do Outro, Da Jandra en réplica a Gadamer, fai mención do seguinte:

“[...] é claro que non se pode comprender a otredade se non se comprende o si propio; e para o ser humano a comprensión de si propio é algo inesgotable, unha empresa e unha necesidade sempre anovada. A persoa que quer comprender algo sobre o seu ser, atópase perante o facto absolutamente incomprensible da morte” (Da Jandra, 2012: 39-39).

Ese comprender a si propio é poñerse en vórtice do ser, amais que o seu vínculo coa morte leva o rostro do Outro, xa que, seguindo a Lévinas, a morte está vencellada ao rostro do Outro, de aí que o seu coñecemento corresponda ao ético, xa que para él: “O rostro está exposto, ameazado, coma convidándonos a un facto de violencia. Ao mesmo tempo, o rostro é o que nos prohíbe matar” (Levinas, 2015: 72). Posto que a faciana do Outro indica un non me vas matar, xa que: “Hai, na aparición da faciana, un mandamento, coma se un amo me falara. Porén, ao mesmo tempo, o rostro do outro está desprotexido; é o pobre polo que eu podo todo e a quen todo debo” (Levinas, 2015: 75).

É xustamente por medio da morte, non propiamente pola faciana, coma Da Jandra vai coñecendo ao Outro. Ese Outro que son os huatulqueños. Para

Da Jandra (2008) o morte é unha discontinuidade espazo-temporal, onde se “deixa de facer”, non corresponde a “outro facer”, coma marca da tradición xudeo-cristiá, na cal: “Sen o publicitario discurso do temor á morte, todo o aparato ético e xusticeiro do patriarcalismo xudeocristiá viria abaixo” (Da Jandra, 2008: 16). Pero o sentido ético do rostro do Outro en Lévinas, non é en canto que exista un alén ou outro facer, ao contrario, dáse na relación terreal do cara a cara có Outro. Feito, ao cal fai referencia Da Jandra (2008: 16), cando engade a ese “non facer” que é a morte, o seguinte:

“Pero esa total inactividade do que morre, é ao mesmo tempo actividade total do que mata; é por elo que matar é o acto da pura irracionalidade que máis se confunde có divino. al mismo tiempo actividad total del que mata; es por ello que matar es el acto de la pura irracionalidad que más se confunde con lo divino”. De aí o sentido ético da muerte e o rostro do Outro, posto que o matar conleva a unha responsabilidade, que no contexto dos huatulqueños, antes do desenvolvemento turístico, se convertía nunha serie de asesinatos entre os membros das familias rivais, xa que: “O huatulqueño xamais ten remordementos cando mata a un semellante; o único que lle preocupa é a vinganza dos debedores da vítima” (Da Jandra, 2008: 16). De tal xeito que o dereito a matar trae consigo a obriga do morrer. Unha espiral que mantén o sacrificio coma se fose un acto de xustiza vencellado á paixón destrutiva do huatulqueño, pois:

“[...] a dinámica destrutiva do huatulqueño non é de raíz psicopatolóxica, se non que emana da súa especial concepción do espazo tempo [porque] vive có mundo ao alcance da man, por que non precisa mediación pasado-futuro para asegurar a súa permanencia. Educado na escola indócil dunha vida que se sustenta sobre a morte, o onte só existe para o huatulqueño en canto lembranza dos mortos [...] e o mañá é a prolongación dun presente que xamais remata” (Da Jandra, 2008: 18-19).

De aí que para Da Jandra os huatulqueños vivían nunha presentaneidade tanatofílica que nin distingue o *Eros* do *Tánatos*, para elo “[...] son un

mesmo numen dual e interactuante: mátase para vivir e vívese para matar. Copular e matar son no mundo “costeño” actos rápidos, silandeiros e ocultos; logo de matar o copular, o home retírase alleo a culpas e compromisos” (Da Jandra, 2008: 20). Ese desapego, xerábase por vivir nun permanente presente, que a resume Da Jandra (2008: 20) deste xeito: “cando hai, duro ate fartarse; e non procurarlle solución aos reveses da vida, se non acomodarse a eles”. É este xeito de achegarse e coñecer ao Outro o que levou a Da Jandra, a vivir neste lugar do presente perpetuo na procura da súa utopía mínima, pero a cal trastornouse coa chegada da modernidade a través do desenvolvemento turístico de Huatulco. Perante este acontecemento mudou a presentaneidade do huatulqueño.

Perante este novo Outro, máis semellante aos Mesmos globais, inmerso na dinámica da globalización que xera espazos globais, como aqueles lugares que son semellantes a calquera destino de sol e praia, non importa se é México ou Galicia, xa que o espazo é representado dun xeito moi semellante.

Otero Pedrayo, como nos fixo ver, en certo xeito, Coca (2016) nun recente traballo, tamén tivo unha transición –inda que barroco-romántica– moi semellante a Da Jandra. Porén o galego non se soubo afacer as mudanzas da globalización e tornou nunha ollada do mundo melancólica e alicerzada no romantismo e celtismo galego. O rural, para este autor. O selvático, para Da Jandra, son espazos con certa seguranza e un localismo tranquilizador. A globalización xera, entón, perda de identidade e dilución dunha paisaxe conformadora de realidade.

Conclusión

Neste texto tratamos de presentar algúns dos puntos de cómo Leonardo Da Jandra tenta coñecer o Outro, no específico aos huatulqueños, con quen conviviu perto de 30 anos na procura da súa utopía mínima. Tempo no que ese Outro representado polos huatulqueños pasou dunha

presentaneidade tanatofílica a unha vencellada ao inter-suxeito global do mundo do consumo. Isto pola chegada da modernidade ao través dun megaproxecto turístico. Esta historia da mudanza na forma do Outro, é documentado na obra de Da Jandra, para o cal: “O coñecemento é o resultado dun cúmulo incesante de experiencias vividas por individuos que dialogaron non só consigo mesmos e coa multitude, se non, coa Historia” (Da Jandra, 2014: 25). Esa representación do Outro produto da experiencia individual, colectiva e histórica, é a que permite simbolizalo e interpretalo para chegar ao seu coñecer. No cal, quen procura a súa complementariedade na súa Hispanidade, pode intentar coñecer o xeito en que é representado coma un Outro.

Bibliografía

Agamben, Girgo (2016). *El fuego y el relato*. España: Sexto Piso.

Coca, Juan R. (2016). “Piñeiro y Otero como pilares de una hermenéutica multidimensional: Hacia una hermenéutica alter-científica, personal y experiencial”, *Utopía y praxis latinoamericana*, 21/72: 79-86

Da Jandra, Leonardo (2008). *La gramática del tiempo*. México: Almadia.

Da Jandra, Leonardo (2012). *La mexicanidad: fiesta y rito*. México: Almadia.

Da Jandra, Leonardo (2014). *Filosofía para desencantados*. España: Atalanta.

De Juana, Jesús (2013). *El labriego, guardián de la identidad gallega*. El faro de Vigo del 10 de febrero de 2013.

Lévinas, Emmanuel (2015). *Ética e infinito*. España: Antonio Machado Libros.

Nancy, Jean-Luc (2014). “El común el menos común”. *Metapolítica* Año 18, No. 86

Otero Pedrayo, Ramón (1983). “A terra prometida”. En: Fernández del Riego, F. *Pensamento Galeguista do Século XX*. Vigo: Galaxia, pp. 150-152.

Salgado, Daniel (2007). Entrevista a: Leonardo Da Jandra. Escritor gallego-mexicano. *El País* del 2 de julio de 2007.

Santasilia, Stefano (2015). El hombre entre situación y cultura. *Reflexiones Marginales* Núm. 28

Simmel, Georg (2012). *El extranjero. Sociología del extraño*. España: Sequitur.

